

Список использованной литературы

1. Эльконин, Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М: Педагогика, 1989. – 560 с.
2. Асеев, В.Г. Мотивация поведения и формирование личности/ В.Г. Асеев. – М: ЕЕ Медиа, 2012. – 159 с.
3. Бадмаев, Б.Ц. Психология в работе учителя. Книга 1. Практическое пособие по теории развития, обучения и воспитания / Б.Ц. Бадмаев. – М: Владос, 2004. – 233 с.
4. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – СПб: Питер, 2009. – 400 с.
5. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М., 1996. – 309 с.

РАСПАЎСЮДЖАНАСЦЬ ПРОЗВІШЧАЎ, СУАДНОСНЫХ З АПЕЛЯТЫВАМІ, ШТО ЎКАЗВАЮЦЬ НА ЗАНЯТКІ, ПРАФЕСІЮ, НА ТЭРЫТОРЫІ РОЗНЫХ РАЁНАЎ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Г.К. Семянькова

г. Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава, Galina.Semenkova@mail.ru

Агульнавядома, што адна і тая ж прафесія мець рознае гучанне на асобных тэрыторыях. Напрыклад, у Беларусі майстра па апрацоўцы скуры называюць *гарбар*, *аўчыннік*, *кажэўнік*, *кажамяка*, *кушнер*, *шкурат*, *чамбар*, *балтушнік*, *шкурнік* [1, карта № 212]. У артыкуле зроблена спроба высветліць, ці залежаць асаблівасці распаўсюджання і бытавання прозвішчаў, матываваных рознымі варыянтамі адной назвы, ад прынятых на асобных тэрыторыях моўных традыцый.

Мэта прапанаванай працы – выявіць асаблівасці прозвішчаў, суадносных з апелятывамі, што ўказваюць на заняткі, прафесію, на тэрыторыі Лёзненскага раёна Віцебскай вобласці, які мяжуе з Расійскай Федэрацыяй, а таксама на тэрыторыі астатніх раёнаў вобласці.

Матэрыялам паслужыла картатэка прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны, якая складае больш за 8,5 тыс. адзінак. *Аб’ектам* аналізу сталі сучасныя прозвішчы жыхароў Віцебшчыны.

Для дасягнення пастаўленай мэты выкарыстаны наступныя **метады** і прыёмы аналізу – інвентарызацыя матэрыялу, класіфікацыя яго на аснове структурнага, семантычнага і лінгвагеаграфічнага аналізу, апісальны, параўнальна-супастаўляльны, параўнальна-гістарычны, арэальны метады, элементы статыстычнага аналізу.

На Віцебшчыне самымі распаўсюджанымі сярод прозвішчаў названага тыпу з’яўляюцца адзінкі, якія паходзяць ад апелятыва *аўчыннік*. Бытуюць яны не на ўсёй тэрыторыі вобласці, а з поўначы на поўдзень ўтвараюць своеасаблівую лінію, якая размешчана крыху на ўсход ад цэнтральнай часткі Віцебшчыны (2, с. 232). Прозвішчы ж, у аснову якіх пакладзены апелятыў *кажамяка*, фіксуюцца на Віцебшчыне амаль паўсюдна і не ўтвараюць арэалаў, падобных на апісаны вышэй. Антрапонімы, што ўтрымліваюць назву *кушнер*, адзначаны толькі ў трох раёнах – Лёзненскім, Глыбоцкім, Чашніцкім. Прозвішчы, матываваныя назвамі *кажэўнік* і *шкурат*, на тэрыторыі Лёзненскага раёна не зафіксаваны (яны сустракаюцца на Чашніччыне і Шуміліншчыне).

Супастаўляючы сказанае з данымі, што прыводзяцца ў “Лексічным атласе беларускіх народных гаворак” [1, карта №212], заўважаем, што тэрыторыя бытавання прозвішчаў, матываваных пэўным варыянтам назвы, не заўсёды супадае з тэрыторыяй, на якой гэты варыянт выкарыстоўваецца мясцовымі жыхарамі. Так, напрыклад, прозвішча *Аўчыннікаў* шырока распаўсюджана ў Гарадоцкім, Шумілінскім, Ушацкім,

Бешанковіцкім і Чашніцкім раёнах. Аднак, як сведчыць “Лексічны атлас...”, насельніцтва толькі Гарадоцкага і Віцебскага раёнаў ужывае варыянт *аўчыннік*, жыхары ж астатніх пералічаных раёнаў выкарыстоўваюць іншыя варыянты – *кажэўнік* і вельмі рэдка *кажамяка*. Сабраны матэрыял паказвае, што ад апелятыва *гарбар* не ўтворана ні аднаго прозвішча, хоць гэты варыянт назвы прыняты сёння на захадзе Віцебшчыны. Можна меркаваць, што ў той час, калі фарміраваліся прозвішчы, гэтая лексема не ўжывалася.

Прозвішчы, суадносныя з назвамі майстра па вырабу драўлянага посуду, матывуюцца апелятывамі *бондар*, *бачкар*, *бачар*, *бачкарнік* (2, с. 233). Ступень распаўсюджання прозвішчаў, утвораных ад прыведзеных варыянтаў, у кожным раёне розная. Самымі частотнымі з’яўляюцца адзінкі, якія ўтрымліваюць апелятыў *бондар*: яны адзначаны амаль на ўсёй тэрыторыі вобласці, а найбольшай канцэнтрацыі дасягаюць на поўначы Лёзненскага і поўдні Чашніцкага раёнаў, у паўночна-ўсходняй частцы Ушацкага, паўднёва-заходніх частках Шумілінскага і Верхнядзвінскага раёнаў. Можна выказаць здагадку, што менавіта на гэтых тэрыторыях у XVII – XVIII стст. (перыяд прозвішчаўтварэння) бондарства было вельмі распаўсюджана.

Характэрна, што зараз практычна на ўсёй тэрыторыі Віцебскай вобласці, як і па Беларусі ўвогуле, для называння майстра па вырабу драўлянага посуду выкарыстоўваецца лексема *бондар* [1, карта №223]. Варыянт жа *бачкар* аўтарамі “Лексічнага атласа...” не адзначаны на Віцебшчыне ўвогуле, больш таго – ён з’яўляецца надзвычай рэдкім і для астатняй тэрыторыі рэспублікі. У прозвішчах жа гэты апелятыў быў скарыстаны неаднаразова (2, с. 233).

Апелятывы *бачкарнік* і *бачар*, якія ў “Лексічным атласе...” нават не ўзгадваюцца, таксама сустракаем у прозвішчах жыхароў Чашніцкага (*Бачараў*), Дубровенскага (*Бачарэнка*) і Полацкага (*Бачкарнікаў*) раёнаў. Заўважым, што Чашніцкі р-н у плане насычанасці і разнастайнасці антрапонімаў з’яўляецца ўнікальным: тры варыянты назвы *бондара* з чатырох магчымых знайшлі адлюстраванне ў прозвішчах жыхароў паўднёва-ўсходняй часткі гэтага раёна. Такая з’ява не адзначана больш нідзе на Віцебшчыне.

З усяго сказанага вышэй напрашваецца вывад, што ў прозвішчах, як неаднаразова адзначалася анамастамі, утрымліваюцца звесткі, якія сучаснай мовай ужо страчаны: зараз на Віцебшчыне ўжываецца толькі адзін варыянт назвы майстра па вырабу драўлянага посуду – *бондар*, прозвішчы ж фіксуюць чатыры такія варыянты.

Што да размяшчэння прозвішчаў, асновы якіх утрымліваюць назвы майстра па вырабу колаў, то на тэрыторыі Віцебшчыны бытуюць прозвішчы, матываваныя апелятывамі *калеснік* і *стэльмах*, а таксама фанетычнымі і акцэнтнымі варыянтамі апошняга – *стэльмах*, *стэльмак*, *стэльмак* (2, с. 234). Антрапонімы, што паходзяць ад варыянта *калеснік*, надзвычай распаўсюджаны ў Верхнядзвінскім р-не, прычым большасць зафіксаваных тут прозвішчаў узнікла шляхам анімізацыі (*калеснік* > *Калеснік*). Такім чынам, арэал самай высокай на Віцебшчыне частотнасці прозвішча *Калеснік* ахоплівае паўночную частку Верхнядзвінскага і паўночна-заходнюю частку Расонскага раёнаў. Утварэнні ад названага варыянта зафіксаваны таксама не менш чым у двух сельсаветах Лёзненскага, Чашніцкага, Шумілінскага раёнаў.

Прозвішчы, у аснове якіх фанетычныя і акцэнтныя варыянты апелятыва *стэльмах*, даволі кампактна бытуюць на ўсходзе Віцебскага і Лёзненскага раёнаў, ва Ушацкім, паўночнай і паўночна-ўсходняй частках Лепельскага раёнаў. Зрэдку такія антрапонімы сустракаюцца ў Пастаўскім, Мёрскім, Глыбоцкім і Сенненскім раёнах.

На сучасным этапе для абазначэння майстра па вырабу колаў на тэрыторыі Віцебшчыны шырока ўжываецца назва *калеснік*, а таксама яе варыянты *калэснік*, *каляснік*, *каляснік*. Назва ж *стэльмах* зараз характэрна для паўднёвай і паўднёва-заходняй Беларусі [1, карта № 222].

Антрапонімы, у аснове якіх назва чалавека, што меле збожжа ў млыне, надзвычай частотныя ў Лёзненскім, Шумілінскім і Чашніцкім раёнах (2, с. 235). Сярод іх прэвалююць прозвішчы, матываваныя апелятывам *пруднік*, а ўтварэнні ад *мельнік* сустракаюцца рэдка (на Лёзненшчыне антрапонімы ад *мельнік* не адзначаны ўвогуле). На астатняй тэрыторыі Віцебшчыны адзінкі, у аснове якіх назва млынара, сустракаюцца нячаста, а ў Расонскім, Браслаўскім і Шаркоўшчынскім раёнах увогуле не зафіксаваны. Заўважым, што тэрыторыя, дзе сёння ўжываюцца варыянты *пруднік* і *мельнік*, амаль супадае з рэгіёнамі, на якіх распаўсюджаны прозвішчы, утвораныя ад гэтых апелятываў [1, карта № 213].

Асновы прозвішчаў жыхароў Віцебшчыны фіксуюць яшчэ два варыянты назвы млынара – *прудняк* і *мукамол*, якія, мяркуючы па даных “Лексічнага атласа...”, не ўжываюцца сёння на тэрыторыі Беларусі. Антрапонімы ж “закансервавалі” ў сваім складзе адзначаныя варыянты: на Лёзненшчыне гэта прозвішча *Пруднячэнка*, на Шуміліншчыне – *Пруднячэнка*, *Мукамалаў*.

Такім чынам, у працэсе даследавання лінгвагеаграфічных асаблівасцей прозвішчаў, якія паходзяць ад апелятываў, што з’яўляюцца назвамі прафесій і роду заняткаў, выяўлена наступнае: 1) не заўсёды тэрыторыя бытавання антрапонімаў, матываваных канкрэтным апелятывам, супадае з арэалам, дзе гэты апелятыў сёння ўжываецца; 2) супастаўленне вынікаў нашага даследавання з данымі “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак” паказала, што пры ўтварэнні прозвішчаў выкарыстана значна больш варыянтаў назвы прадстаўніка пэўнай прафесіі, чым сёння ўжываецца ў мове жыхароў. Прычыны такой з’явы могуць быць наступнымі: а) варыянт назвы страчаны сучаснай мовай, а захаваўся толькі ў прозвішчах; б) прозвішча было ўтворана на іншай тэрыторыі, а на даследаваную трапіла ў працэсе перасялення яго носьбіта. Прыведзенае тлумачэнне ў большай ступені можа быць прыменена да тлумачэння адзінкавых антрапонімаў, якія фіксуюцца на Віцебшчыне адзін-два разы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. / пад рэд. Ю.Ф.Мацкевіч. – Т. 3: Чалавек. – Мінск, 1996.
2. Мезенка, Г.М. Віцебшчына ва ўласных імёнах: мінулае і сучаснасць: манаграфія / Г.М. Мезенка, В.М. Ляшкевіч, Г.К. Семянькова. – Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. – 238 с.

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ СРЕДА: СИСТЕМНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРИГРАНИЧНАЯ СПЕЦИФИКА

М.А. Слемнев
г. Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова

Цель статьи – раскрыть структуру социокультурной среды и выявить ее специфику в белорусско-российском приграничье.

Ключевые слова: социокультурная среда, социокультурная реальность, приграничье, белорусско-российское приграничье, трансграничный человек.

Разобраться в ценностных ориентациях и поведении отдельных индивидов и социальных общностей различного типа без выяснения особенностей их социокультурного хронотопа невозможно. Учет таких особенностей крайне необходим при проведении внутренней региональной политики и развитии приграничного сотрудничества со странами зарубежья.